

ковій освіті прийшла неповна середня освіта (шестирічна, а в деяких країнах – восьмирічна). Вона була обов'язковою. В Австро-Угорщині, наприклад, були передбачені штрафи для батьків, чиї діти не відвідували школу без поважних причин.

Цит. за: Алексашкина Л.Н.
Новейшая история. – С. 14, 17.

63

Погляд дослідника

Селянський побут відрізняється патріархальністю. Традиції та релігійна мораль регламентували до дрібниць спосіб життя людей. Селянська родина вставала о 4 годині ранку, і до пізнього вечора в будь-яку пору року день був наповнений роботою. За столом хазяїн різав хліб і роздавав усім, першим починав трапезу. Їли, як правило, з однієї миски, по черзі наповнюючи ложки, розмовляти і сміятися заборонялося...

Тяжкі умови праці, недостатня матеріальна забезпеченість позачалися на способі життя мешканців робітничих окраїн. Часто родини перебували в постійних боргах, особливо важко було родинам, які втратили годувальника. Нерідко родини робітників тулилися в так званих квартирах ліжково-комірчиного типу. Вся обстановка комірчини – дошки для постелі, іноді матрац, стіл, 2–3 табуретки, скриня, декілька кухонних горщиків.

Родини кваліфікованих робітників жили в трохи інших умовах: нерідко мали підсобні господарства (присадибні ділянки, худобу, косовиці), повноцінним було харчування, вечорами лагодили, шили, майстрували, пекли, читали. Висококваліфіковані робітники випикували журнали, брали книжки в заводських і земських бібліотеках. Поступово робітники знайомилися із самодіяльним театром, кінематографом, осередками поширення культури ставали народні будинки, недільні школи.

Відсоток освічених серед робітників був значно вищий, ніж серед селянства. В цілому культурний рівень трудящих був низький.

Спосіб життя заможних верств багато в чому визначався можливостями та матеріальним станом їх представників, однак і в цьому випадку його становий характер проявлявся дуже чітко.

Дворянство, наприклад, віддавало перевагу урочистим прийомам та пишним балам. Купецтво любило збиратися у своїх клубах і влаштовувати банкетні з різних приводів.

У дворянських родинах великого значення надавали вихованню дітей. Дворянська честь вважалася однією з головних чеснот. Дворяни своїх дочок віддавали в приватні пансіони й інститути шляхетних дівчат, для синів кращою вважалася військова кар'єра.

Жарова Л.Н., Мишина И.А.
История Отечества. – С. 19–23.

§ 5. ЩО ТАКЕ ПРОЦЕСИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

64

Погляд очевидця

З розповіді робітника автомобільного заводу Г. Форда в Дедженхемі

Це найнудніша робота у світі. Це одна й та сама справа знову й знову. У ній немає ніяких змін, вона нас виснажує. Вона викликає в нас сильну стомленість. Вона уповільнює наші думки. Тут не потрібно думати... Ви просто робите це й робите. Ви це витримуєте заради грошей. Ось за що нам платять – за те, щоб ми терпіли нудність цього... Форд бачить вас скоріше як механізм, ніж людину. Вони стоять над вами постійно. Вони чекають від вас роботи в кожну хвилину дня.

Цит. за: Алексашкина Л.Н.
Новейшая история. – С. 64.

65

Погляд очевидця

Зі спогадів українського поміщика та політичного діяча П. Скоропадського

Коли моєму брату виповнилося 10 років, а мені було 8, дід (мій дід, Іван Михайлович Скоропадський – колишній полтавський губернський предводитель дворянства) покликав нас до кабінету і серйозно заявив, що погратися ми завжди встигнемо, а от що нам потрібно знати, то це, як люди заробляють собі на хліб, і він нам допоможе про це дізнатися. Нам оголосили, що будуватимуть для нас селянську хату і що ми повинні допомагати робітникам у вільний від уроків час. До нас приставили дядька Явля, прізвище його забув. Він нас вчив, як з маленькими

сокирами в руках обтісувати колоди, робити зарубки тощо. Через місяць хата була вже під солом'яним дахом; тут, у комірчині, знаходилось усе необхідне для селянського господарства. Потім нас повели в поле неподалік току і заявили, що це поле нам дідусь віддав і ми його повинні підготувати під пшеницю, засіяти, а восени, якщо хліб вродить, то дідусь урожай у нас купить. Той же Явло почав навчати нас орати і поганяти биків; через кілька днів і брат, і я – вже подолали основні

труднощі, навчилися вести плуг, щоб не було «огріхів», і дуже поважно покрикували на биків «цоб», «цобе».

Потім від руки засівали зоране нами поле. Надзвичайно переживали, піде дощ чи ні. Дощ пішов, і ми дуже раділи, коли з'явилися перші ряди. Уродив хліб. Ми молотили його ціпами, а потім урожай звезли волами до дідуса.

Скоропадський Павло. Спогади. – Київ–Філадельфія, 1995. – С. 382–383.

1. Прокоментуйте джерело 64 від імені власника заводу Г. Форда та джерело 65 від імені реальних українських селян. Чи збігаються у цьому випадку опис та оцінка процесу праці? Про що це свідчить?



66

Погляд дослідника

«Традиційна» людина вірить у незмінність природи, суспільства і не допускає для себе можливості змінити їх чи контролювати процеси, що відбуваються в них. Людина «сучасна» виходить із можливості змін і вірить у їхню необхідність і бажаність. Щоб вбудуватися у світ, який змінюється, потрібно змінювати масштаби; самоутверджуватися не просто з маленькою локальною групою: сім'єю, громадою, кланом, поселенням – а перш за все з позбавленими індивідуалізованих рис великими утвореннями: партіями, класами, націями.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И.
Всемирная история XX века. – С. 58.

67

Погляд дослідника

Особа більше не була лише пасивним додатком до племені, касти чи клану, а ставала автономним індивідом. Кожний індивід мав право на власність, мав право купувати товари, займатися справами, процвітати або голодувати відповідно до його або її власних активних зусиль, з відповідним правом обирати собі релігію й домагатися особистого щастя. Одне слово, індустр-реальність призвела до поняття індивіда, дуже схожого на атом – такого, що не зменшується, не руйнується, а є базовою часткою суспільства.

Тофлер Елвін. Третя хвиля. – К., 2000. – С. 103.

68

Погляд дослідника

Індустріалізація зробила з людьми ще одну дуже болючу хірургічну операцію без наркозу – вона розділила його з природою...

У новому суспільстві перевагу одержали ті, кого раніше загальними чутками засуджували, – індивідуалісти, непокірні родовим кланам, які прагнули новизни та волі. Жити в цьому небаченому світі індивідуалізму довелося всім – і тим, хто хотів цього, і тим, хто від усієї душі засуджував нові віяння. У цьому світі вже не було звичного розподілу на старших і молодших; відтепер усі були «дорослими», «повнолітніми».

Жуковская И., Жуковский С. Россия и Европа от тоталитарных идеологий к социальным экспериментам. <http://archive.1september.ru/his/1999/his.14.htm>

69

Погляд дослідника

Люди, які здатні своєю діяльністю створити промислову цивілізацію, у більшій чи меншій кількості є в кожній країні, вони живуть усюди (часто навіть не підозрюючи про свій потенціал). Отже, темпи входження тієї чи тієї країни в індустріальну цивілізацію залежать від того, в якій мірі держава і, найголовніше, суспільство надають особистості свободу.

Жуковская И., Жуковский С.
Рекомендации учителю, преподающему курс «Россия и мир в XX веке»
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301003>

- Порівняйте підходи різних авторів (джерела 66–69) до суспільних змін у країнах світу на зламі XIX–XX ст. та дайте оцінку цим змінам.
- Укладіть таблицю:

Суспільні зміни на зламі століть

Автор та інформація про нього	Зміни у суспільстві, на які звертає увагу автор	Ставлення автора до цих змін	Ваше ставлення

- Прокоментуйте записи у двох останніх стовпчиків таблиці.
- Як можна назвати процес трансформації суспільства у прогресивніше? Як ви думаєте, від чого залежить швидкість цього процесу?

70

Погляд дослідника

Модернізація (загальна схема)



Подано за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 59.

71

Погляд дослідника

Модернізація – перехід до більш високого укладу господарського життя з відповідною зміною суспільних відносин. Модернізаціями були переходи від аграрної економіки, де перевагу надавали натуральному господарству,

до промислової, з розвинутими товарно-грошовими відносинами; від промислової – до індустріальної, що характеризується масовим, серійним виробництвом, зростанням зовнішніх ринків.

Загладин Н.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век. – М, 2001. – С. 10–15.

- Які риси модернізації ви можете назвати? Які хронологічні межі модернізації? Як ви думаєте, з чим це пов’язане? Чи всі країни одночасно ідуть таким шляхом? Чому?
- Міру входження в процес модернізації називають «ешелонами». Ознайомтеся з відмінностями країн різних «ешелонів» модернізації.

72

Погляд дослідника

Для країн першого ешелону модернізації було характерне поступове оволодіння індустріальним типом виробництва... Цей розвиток відбувався без втручання держави, яка повинна була насамперед не створювати перешкод індустріалізації, тобто:

- не утискати підприємницьку діяльність високими податками;
- не намагатися обмежувати вільний ринок та конкуренцію захистом цехових і станових привілеїв;
- не заважати вільній торгівлі на зовнішніх ринках.

З часом ліберальна ідеологія стала переважати в країнах першого ешелону модернізації. Зміни соціального та політичного характеру здійснювалися поступово, шляхом реформ, у міру того, як суспільство переконувалося у їх доцільності.

На території країн другого ешелону модернізації ще в середні віки створилися найбільші центри торгівлі і цехового виробництва (міста Італії, Північної Німеччини). Вони за багатьма показниками випереджали своїх сусідів (наприкінці XVIII ст. Росія виплавляла більше заліза, ніж будь-яка інша країна Європи). Але через різні причини ці країни затрималися на доіндустріальному етапі розвитку. У результаті вони постали перед вибором: змиритися з втратою позицій на міжнародній арені, стати ринком збуту товарів індустріальних країн, їхнім аграрно-сировинним додатком чи піти шляхом прискореної модернізації, коли передумови для неї ще не визріли.

Країни другого ешелону модернізації не тільки доганяли індустріальні держави, а йшли власним шляхом розвитку.

На цьому шляху інструментом здійснення модернізації була держава. У країнах другого ешелону модернізації велика роль держави сприяла формуванню особливого ставлення до неї, особливої ідеології, заснованої на вірі у всесіяла державної влади, у її здатність вирішувати будь-які проблеми. Держава сприймалася в суспільстві як сила, що втілює і реалізовує її інтереси. Ліберальний погляд на державу як інститут, що обслуговує потреби

суспільства, характерний для країн першого ешелону модернізації, тут не поширився.

В групу третього ешелону модернізації потрапили цілі континенти.

Більшість народів країн Азії й Африки до їхнього перетворення в колонії і напівколонії жила в умовах феодального чи родоплеменно-го устрою.

Загладин Н.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век. – С. 10–15.

73

Погляд дослідника

...Творення модерних націй слід розглядати як частину загальнішого процесу – поступового перетворення аграрного, малограмотного і маломобільного суспільства на індустріальне, освічене і мобільне, з широкими політичними правами та економічною свободою для всіх його членів, а не лише для верхівки. Початок цього процесу датують переважно XVI ст. Саме тоді освічені класи починають вживати як термін «модерний вік» (на протигагу поняттям «античність» і «середньовіччя»), так і слова, похідні від старого латинського терміна «*natio*» (нація) для підкреслення своєї залежності від спільної мови і спільного історичного досвіду. Цей збіг не був випадковим, бо як самі модерні процеси стали поштовхом творення новітніх націй, так і перемога національного принципу в організації суспільства була важливою передумовою утвердження новітньої доби. Головними історичними процесами, які визначали специфіку новітніх часів, вважають виникнення і поширення модерної демократії, розвиток індустріалізації та появу двох нових великих суспільних сил – націоналізму і соціалізму. Більшість суспільних процесів, що відбувалися впродовж останніх п'яти століть, тією чи іншою мірою були сумішшю «модерного і архаїчного». Старі, «домодерні» сили й ідеї продовжували діяти, виявляючи подиву гідну здатність до виживання і пристосування до нових умов, часто-густо нейтралізуючи, ба навіть підпорядковуючи собі процеси модернізації.

Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 2000. – С. 14.



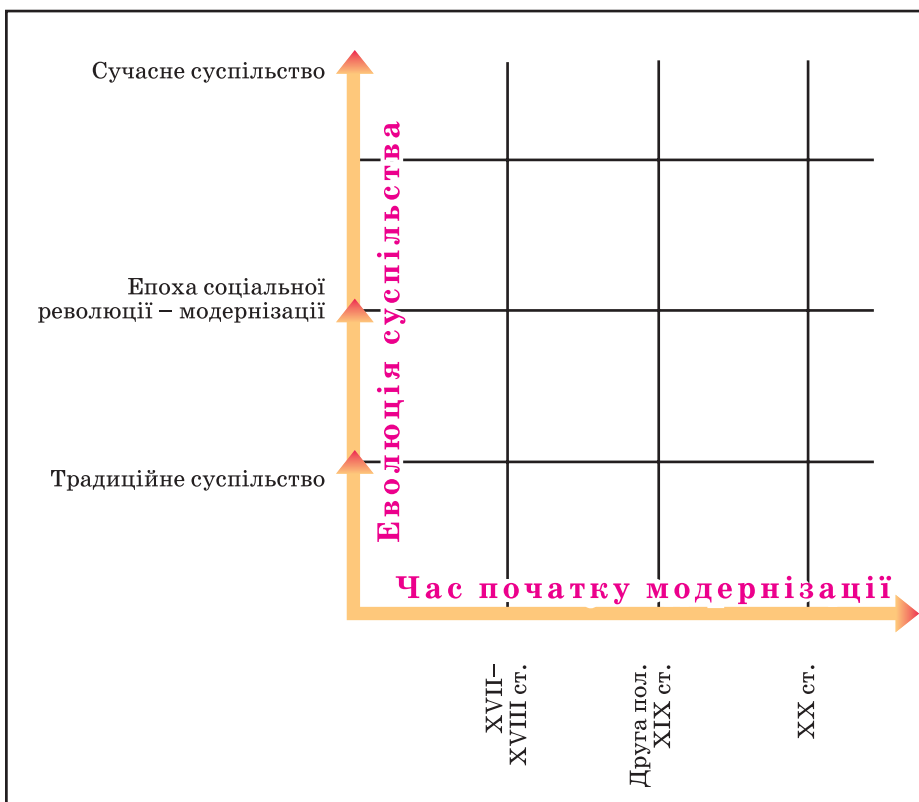
8. Дайте власне визначення модернізації. Які характерні ознаки цього процесу є для вас найбільш важливі? Чому?

9. Проілюструйте найважливіші для вас ознаки модернізації, вибравши три-чотири джерела, включаючи візуальні та статистичні (з § 1–5). Прокоментуйте свій вибір.

10. На які ознаки процесів модернізації указує автор джерела 73? Що має на увазі Я. Грицак, говорячи про модерну націю?

74

Схема

Ешелони модернізації
на початок ХХ ст.

Долуцкий И.И.,
Журавлева В.И. Всемирная
история XX века. – С. 69.



11. Назвіть країни, які відносяться до різних ешелонів модернізації. Розмістіть їх на графіку (джерело 74). Прокоментуйте свій вибір, спираючись на джерело.

12. Європейські суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вступили в процес входження модернізації. Доберіть аргументи на користь ствердження чи заперечення цієї позиції. Використайте для аргументації матеріали про технічні досягнення, соціальні та політичні зміни, повсякденне життя. Організуйте дискусію.